

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

144

Directors: Ramon Arnabat,
Josep Santesmases
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 1130-5150

CONTINGUTS

EDITORIAL: Noves propostes ...	1
TEMES 1: Els centres d'estudis ...	2
TEMES 2: La Comissió Cívica del ...	5
TEMES 3: La Comissió Cívica del ...	8
PATRIMONI: Rafael Dalmau Editor ...	11
RESSENYES	13
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

VICTÒRIA ALMUNI. Presidenta del Centre d'Estudis Senieus
M. CARME JIMÉNEZ. Directora de l'Institut Ramon Muntaner

NOVES PROPOSTES D'APROXIMACIÓ AL PATRIMONI DES DELS CENTRES D'ESTUDIS

El patrimoni ha estat una de les principals preocupacions de les persones que integren els centres i instituts d'estudis locals i comarcals. El concepte de patrimoni, entès en un sentit ampli, no és quelcom estàtic: el que entenem com a patrimoni canvia amb les èpoques, i també varia l'aproximació de les entitats i de les persones als elements que el configuren. En els darrers temps, a més, s'ha convertit en factor que identifica i uneix les comunitats del nostre entorn, pel qual aquestes estan disposades a lluitar i a debatre.

Els centres d'estudis són plataformes privilegiades per a l'estudi i la gestió del patrimoni donada la formació transversal de les persones que els integren i la seva proximitat a un territori o a una temàtica concreta. Molts dels elements patrimonials que ara són referent de les nostres poblacions i comarques es coneixen o es conserven gràcies a la descoberta i posada en valor per part d'erudits locals i gràcies a les iniciatives de recerca, protecció i divulgació impulsades des dels centres d'estudis.

Però malgrat l'evident vinculació dels centres d'estudis amb el patrimoni, hi ha temes pendents. Un dels que cal destacar és la poca presència d'aquestes entitats en les taules de debat relacionades amb temes de patrimoni promogudes per les diferents administracions. Potser hauríem d'aprendre d'al-

tres països com Anglaterra, un referent en aquest sentit. De moment, però, estem molt lluny d'apropar-nos a un model en què la societat civil fa un paper decisiu a l'hora de participar en la definició de polítiques vinculades al patrimoni, o en la seva gestió directa.

Ens trobem en un moment en què els centres estan adoptant noves fórmules d'intervenció en el patrimoni utilitzant com a base la recerca i tenint com a objectius principals la valorització i la preservació, a més de la dotació de continguts d'acord amb les característiques de la societat actual. Potser un dels models més innovadors i participatius siguin les comissions cíviques de patrimoni, espais de debat objectiu, interdisciplinari i transversal entorn del patrimoni d'un determinat àmbit territorial que tenen com a premissa principal l'emissió de dictàmens sobre la base del consens dels seus membres. En aquest número de *Plecs* coneixerem la reflexió que va servir com a punt de partida d'aquestes comissions: una de les ponències presentades a les jornades «Els centres d'es-

tudis i el patrimoni cultural» organitzades pel Centre d'Estudis Ignasi Iglésias i celebrades a Can Fabra (Barcelona) l'octubre de 2006. També es presenta l'experiència de les dues comissions creades fins a l'actualitat: la del Baix Llobregat i la de les Terres de l'Ebre. ■

Cartell de les jornades celebrades l'any 2006
«Els centres d'estudis i el patrimoni cultural»

temes-1)

CARLES RIBA I ROMEVA

President del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Vicepresident de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Patró de l'Institut Ramon Muntaner

ELS CENTRES D'ESTUDIS I EL PATRIMONI. UNA PROPOSTA: LES COMISSIONS CÍVIQUES DE PATRIMONI*

Introducció

Les activitats dels centres d'estudis es poden agrupar en quatre grans àmbits: *estudiar* (examinar, interpretar, adquirir coneixement), *vindicar* (fer valer un dret, reclamar allò que ens pertany), *difondre* (fer conèixer a l'entorn) i *gestionar* (dirigir l'activitat).

Amb relació al patrimoni, els centres d'estudis solen actuar en tots aquests àmbits, sovint de forma imbricada. Per exemple, la difusió i projecció social del patrimoni sol estar estretament lligada a la funció de «descobrir» i posar en valor. Els centres d'estudis tendeixen a tractar el patrimoni cultural i el patrimoni natural global que, genèricament, designaré com a patrimoni col·lectiu.

El patrimoni col·lectiu

Es tracta del patrimoni format per aquells béns culturals o naturals que, heretats dels nostres avantpassats, adquireixen nous valors i nous usos, com ara: *objecte d'estudi i font de coneixement* (textos, utensilis, excavacions, etc.), *valors*

estètics i artístics (obres d'art i literatura, paisatges urbans i naturals, etc.), *eina pedagògica* (visualització de la història, de les tecnologies), *referent o identificació col·lectiva* (elements arquitectònics, art popular, etc.) i també *nous valors econòmics* (activitats culturals, turisme, edicions d'art, exposicions, etc.).

Què esdevé patrimoni?

Sovint el patrimoni té perfils imprecisos. Vicenç Villatoro es preguntava [JEPBLL-2000] si «tota la memòria s'ha de conservar», i afegia que «heretem igual la catedral de Barcelona que els fums de la tèrmica», per acabar afirmant que «cada present escull un passat, per raons ideològiques, de mite». Miquel Vives [JEPBLL-1998] explicava el cas de la Farmàcia Bujons de Martorell que, gràcies a la sensibilitat de la família i a la tasca del Centre d'Estudis Martorellencs, va passar «de botiga a patrimoni».

Ferran Mascarell [JEPBLL-1998] afirmava que «cal considerar el patrimoni cultural i natural com una cosa de la societat i no tan sols dels especialistes», si bé aquests darrers poden aportar elements decisius de coneixement i de valoració. Això justifica la importància del debat cívic i la implicació ciutadana amb relació al patrimoni.

Actituds davant del patrimoni

Cal defugir igualment dos extrems perniciosos: la *ignorància* i la *menysvaloració* que, en nom del progrés, porten a la destrucció sistemàtica d'elements patrimonials i de referències històriques, i també la *sacralització* i la *intransigència* que reclamen preservar-ho tot.

Cal, doncs, un clima serè allunyat igualment d'aquests dos extrems i que es basi en: *a) la cerca del consens* a través del debat sustentat sobre una informació adequada; *b) la intervenció de totes les veus significatives* que aportin punts de vista d'interès (ciutadans, estudiosos, especialistes, gestors culturals, administracions, mecenes), i *c) la consideració de tots els aspectes significatius* (importància històrica, caràcter de referència, valor artístic, valor pedagògic, costos de preservació i difusió, potencialitats econòmiques, etc.).

Carrer de Santa Maria de Sant Feliu de Llobregat. Font: Carles Riba Romeva

Activitats i agents del patrimoni

Activitats relacionades amb el patrimoni

En la gestió global del patrimoni apareixen dos grans blocs d'actuació:

1. *Valoració i adequació*, que abasta: a) la decisió de què es conserva i quin tractament se li dona i b) el foment de l'estudi, la catalogació, la restauració i conservació, l'adequació a nous usos, etc.
2. *Difusió i projecció social*, que demana la complicitat de la gent per usar-lo i gaudir-ne. Cal: c) preparar els mitjans (exposicions, audiovisuals, itineraris, fulletons) i d) dur a terme activitats d'acompanyament (custòdia de museus i arxius, visites guiades, conferències).

Agents del patrimoni

Cal distingir els *agents generadors* (que vindiquen, estudien i gestionen el patrimoni) i els *agents receptors* (que l'usen i en gaudeixen). Entre els primers hi ha les *administracions*, amb la professionalitat, els procediments i els recursos econòmics com a punts forts i els costos elevats, les reaccions lentes i les interferències electorals com a punts dèbils. També s'hi inclouen les *entitats associatives* (entre elles, els centres d'estudis) amb el voluntariat, l'autonomia i els costos baixos com a punts forts i la baixa capacitat financera com a punt dèbil. Algunes d'aquestes entitats, però, s'han erigit en patrocinadores o gestores (Ecomuseu dels Ports, Castell de Gelida).

Pel que fa al segon tipus d'agent, trobem diversos col·lectius: els *estudiants*, pels quals el patrimoni té un gran potencial com a eina educativa; la *tercera edat*, amb temps lliure i necessitat d'oci, el *turisme cultural*, una activitat per desenvolupar i potenciar.

El paper dels centres d'estudis

En un grau més o menys important, els centres d'estudis exerceixen totes les funcions dels agents actius del patrimoni (estudi o recerca, vindicació, difusió i gestió), alhora que

canalitzen els agents receptors (excursions, visites guiades, conferències).

Però, més enllà d'altres agents actius (administracions, museus, arxius, fundacions, consorcis o particulars), què poden aportar els centres d'estudis amb relació al patrimoni? Què els fa aptes per dur a terme aquestes tasques? Les respostes es poden agrupar:

a) Vigilància cívica del patrimoni

La intervenció de molts centres és decisiva a l'hora de: 1) *detectar, valorar i vindicar*, ja que amb les antenes posades fan les primeres anàlisis i valoracions i donen les primeres alertes; i 2) *difondre i projectar socialment*, ja que l'entorn territorial immediat sol ser l'àmbit més propici per potenciar el futur patrimoni *que encara no és i que pot ser*.

Un cop acceptat el valor i decidides les actuacions, els centres d'estudis continuen tenint funcions importants de 3) *seguiment cívic*, quan després d'haver guanyat la batalla del reconeixement no es duen a terme els acords o s'incompleix alguna de les parts.

b) Nova visió del patrimoni

Els centres d'estudis també aporten una *visió del patrimoni* diferent de la percepció que en té l'alta cultura. Les grans administracions i els grans patrocinadors centren l'atenció en les «catedrals del patrimoni» (de valor ja reconegut), que solen reflectir l'alta cultura, i actuen d'acord amb eines legals, grans pressupostos i actuacions mediàtiques.

En canvi, els centres d'estudis solen intervenir en el «patrimoni difús», més nombrós, dispers en el territori i (apartament) de menor interès que, sovint encara per demostrar, sol reflectir la vida quotidiana de les classes populars.

Aquest «patrimoni difús» porta la llavor d'una nova visió que enriqueix el concepte. Es tracta de 1) *patrimoni popular* que ens apropa a la vida quotidiana de les comunitats locals; 2) *patrimoni com a sistema*, on molts elements només tenen sentit com a part d'un conjunt (plaça, paisatge, documentació de mas), i 3) *patrimoni cultural integrat amb el natural*, atès que, des del territori, van estretament lligats.

Castell de Gelida. Font: Associació d'Amics del Castell de Gelida

temes-1)

Comissions cíviques del patrimoni. Una proposta

La manca de marcs adequats sovint fa molt difícil avaluar troballes, propostes o conflictes amb relació al patrimoni. De vegades es perden oportunitats simplement per desco-
neixement o per falta de capacitat de persuasió. Altres cops es creen conflictes entre moviments molt radicalitzats i agents econòmics amb poca sensibilitat on impera un clima allunyat de l'argumentació i el diàleg.

Per resoldre aquestes mancances vaig proposar a les Jornades del CEII de 2006 crear unes *comissions cíviques del patrimoni*, de caràcter independent, emparades per un centre d'estudis o una entitat anàloga, amb les característiques següents:

Composició i funcionament. Formades per membres (entre 15 i 20) procedents (no representants) d'entitats cíviques (entre elles, centres d'estudis) o d'administracions (locals, comarcals, museus, arxius) i experts (estudiosos, conservadors, universitaris) de reconegut prestigi, que es reunirien regularment amb un ordre del dia ben establert i amb la informació necessària. Escoltarien a persones o organitzacions involucrades en els temes tractats i els seus informes i conclusions es farien públics, amb la voluntat d'arribar a tots els afectats i interessats i al públic en general.

Objectius i caràcter. Canalitzar la informació amb relació al patrimoni en l'àmbit territorial de la comissió, quant a oportunitats (vendes, donacions, enderroc), iniciatives o conflictes, per deliberar sobre els temes i, finalment, redactar uns informes i conclusions que es fan públics. La prin-

cipal eina de les comissions cíviques del patrimoni és l'argumentació (en base a criteris i valoracions rigoroses, ponderades i equànimes), que aspira a ser considerada una referència. Òbviament, les conclusions no són vinculants.

Infraestructura. El treball rigorós de les comissions demana recursos econòmics i humans per *canalitzar les peticions* (a instància pròpia o aliena), *recopilar la informació i elaborar informes, gestionar la comissió* (convocatòries, documentació, actes, conclusions) i *difondre'n els acords* entre el públic en general, les administracions i els afectats. **Coordinació i finançament.** Francesc Tarrats [E. Despuig-2004], exdirector de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya, subratlla que les administracions han de sostenir l'associacionisme, malgrat la contestació que aquest pugui generar. Però, alhora, el finançament de les comissions cíviques del patrimoni s'ha d'assentar sobre unes condicions mínimes de funcionament (representativitat, periodicitat, procediments, informació). L'Institut Ramon Muntaner, punt de trobada entre l'administració i el moviment de centres d'estudis, és el marc idoni per informar i valorar-ne l'acompliment.

Actualment funcionen la Comissió Cívica del Patrimoni del Baix Llobregat, des de l'any 2008, i la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres d'Ebre, des de l'any 2010. ■

Bibliografia

[JEPBLL-1998]: *Ires Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat*, Cornellà, 1998 (edita Consell Comarcal del Baix Llobregat). Ferran MASCARELL, p. 9-16 (conferència inaugural). Miquel VIVES I TORT, «La farmàcia Bujons, de botiga a patrimoni», p. 327-333.

[JEPBLL-2000]: *2es Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat (Més enllà del 2000. Fer viable el patrimoni)*, Molins de Rei, 2000 (edita Consell Comarcal del Baix Llobregat). Vicenç VILLATORO, «El patrimoni, una qüestió també sentimental», p. 11-18 (conferència inaugural).

[JEPBLL-2004]: *4es Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat (Més enllà del 2000. Fer viable el patrimoni)*, Palau Falguera de Sant Feliu de Llobregat, 2004 (preactes). Centre d'Interpretació del Castell de Gelida, «El Centre d'Interpretació

del Castell de Gelida: un model de gestió del patrimoni», p. 41-47 (preactes).

[E. Despuig-2004]: *Ús i abús del patrimoni en els territoris de parla catalana, 1er Espai Despuig*, Tortosa, 2004 (edita: Institut Ramon Muntaner). Francesc TARRATS I BOU, «El paper dels centres d'estudis envers el patrimoni i la seva relació amb l'administració», p. 11-17.

* Aquest text resumeix una ponència presentada a les Jornades del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII) celebrades a Sant Andreu del Palomar (Barcelona) els dies 20 a 22 d'octubre de 2006. Amb el títol «Els centres d'estudis i el patrimoni cultural», s'hi proposava la creació de les comissions cíviques del patrimoni.

ESTHER HACHUEL. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat

LA COMISSIÓ CÍVICA DEL PATRIMONI DEL BAIX LLOBREGAT

UNA EXPERIÈNCIA DE PARTICIPACIÓ CIUTADANA

Introducció

La Comissió Cívica del Patrimoni del Baix Llobregat (CCPBL) és una iniciativa ciutadana que pretén ser un observatori permanent del patrimoni del Baix Llobregat i, alhora, obrir vies de participació ciutadana en matèria de patrimoni comarcal. Va ser creada sota l'impuls del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat (CECBL), tot i que en manté una total independència d'opinió.

L'origen més remot d'aquest òrgan rau en les reflexions que es van fer a les IV Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat (Sant Feliu de Llobregat, 2004) arran de la ponència de Bob Hawkings, que plantejava el paper de les associacions en la gestió del patrimoni del Regne Unit i en la presa de decisions de les autoritats: «[...] El Govern dirigeix una xarxa molt complexa d'associacions¹ i grups d'interès diferents que estableixen un vincle entre el ciutadà com a individu i les decisions que pren el ministeri [...] Alguns d'aquests grups han aportat alguns dels avenços més significatius en la legislació en matèria de protecció i, en l'actualitat, els organismes governamentals [...] els consulten regularment sobre assumptes de conservació».²

Posteriorment, l'any 2006, i aquesta vegada en el marc de les I Jornades sobre el Paper dels Centres d'Estudis en la protecció, recerca i difusió del patrimoni cultural (organitzades pel Centre d'Estudis Ignasi Iglésias), Carles Riba, president del CECBL, va proposar en la seva ponència³ la creació de comissions cíviques del patrimoni com una forma de superar les limitacions derivades de la manca de marcs adequats per a l'avaluació de troballes, propostes, oportunitats o conflictes amb relació al patrimoni que ell anomenava «difús» per distingir-lo de «les grans catedrals del patrimoni».

Mesos després es creava la Comissió Cívica del Patrimoni del Baix Llobregat, que avui, amb la perspectiva de quatre anys de funcionament, s'ha revelat molt més rica del que els inicis auguraven. Això és precisament el que voldria demostrar en aquest escrit un cop explicat, a grans trets, el funcionament de la Comissió i les seves fites principals.

Els objectius de la Comissió

Els principals objectius i funcions de la Comissió Cívica del Patrimoni són:

- Constituir-se en un espai d'observació i de debat sobre temes patrimonials, fonamentat en l'argumentació científica i ètica.
- Canalitzar de forma multidireccional la informació sobre situacions de conflictes i oportunitats referents al patrimoni.
- Debatre aquestes situacions a fi i efecte d'elaborar i fer públics informes i valoracions.
- Exercir un seguiment cívic sobre les actuacions i els recursos compromesos.
- Incrementar la sensibilitat de la població i les administracions vers el patrimoni i el seu potencial educatiu, de coneixement i aprenentatge, d'autoestima col·lectiva, com a creador d'identitat, etcètera.

Composició, estructura i funcionament de la Comissió Cívica del Patrimoni del Baix Llobregat

Actualment la CCPBL està formada per divuit persones de veu autoritzada, vinculades a: *a)* el coneixement de les diferents classes de patrimoni (documental, arquitectònic, etnogràfic, mediambiental, arqueològic, etc.); *b)* els diferents punts de vista relacionats amb el tractament del patrimoni (estudi, conservació, difusió i vindicació), i *c)* les diferents sensibilitats (socials, polítiques i de gènere) i territoris que integren el Baix Llobregat.

Val a dir, però, que els membres no ho són en qualitat de representants de cap sector social, polític o territorial; posen totes les seves capacitats al servei de la millora de la conservació, el coneixement, la divulgació i la gestió del patrimoni, i ho fan de forma voluntària i desinteressada.

Per tal de desenvolupar les seves funcions, la Comissió Cívica del Patrimoni del Baix Llobregat està estructurada al voltant de dos òrgans, el Plenari i la Permanent, i compta amb tres càrrecs unipersonals (president, vicepresident i secretari).

La Permanent és l'òrgan executiu i de representació de la Comissió. Està integrada pel president, el vicepresident i el secretari. A més de les qüestions de contingut, aborda temes de funcionament, organitzatius i de projecció externa.

El Plenari està integrat per tots els membres de la Comissió i n'és el màxim òrgan de decisió. Es reuneix un cop cada dos

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-2)

mesos i a les sessions assisteixen la secretària tècnica i una observadora externa nomenada per l'Institut Ramon Muntaner, que n'avalua el funcionament. La dedicació del plena-

Detall de la Casa de les Comportes, punt de naixement del Canal de la Infanta (Molins de Rei)

ri és estrictament de continguts i, en tot cas, haurà d'aprovar o ratificar les propostes de la Permanent en matèria d'organització d'actes o de funcionament intern. Això permet aprofitar al màxim les sessions i el potencial professional i experiencial dels membres. Les funcions d'ambdós òrgans i dels càrrecs unipersonals estan recollides en un reglament de règim intern.

La CCPBL es reuneix amb l'objectiu d'estudiar i debatre sobre afectacions concretes al patrimoni del Baix Llobregat. Pot actuar d'ofici o a petició de tercers (administracions, entitats o particulars). En aquest darrer cas cal que el Plenari accepti l'estudi del cas. Un cop se n'aprova l'estudi, es nomena un ponent, que s'encarregarà de recollir, mostrar i exposar tota la informació necessària per al desenvolupament correcte dels debats. Aquesta cerca d'informació inclou escoltar, per mitjà de reunions sectorials, totes les parts implicades, aspecte que en alguns casos ens ha donat un paper mediador força interessant.

Després del debat el ponent farà una proposta de dictamen, que serà aprovada quan s'arribi al consens de tots els membres. Cal tenir present que un procés de votació podria arribar a sostreure autoritat a la mateixa Comissió si el resultat final fos una minsa majoria simple.

Sintetitzant, aquest seria l'esquema general de funcionament de la CCPBL:

- entrada del cas;
- aprovació de l'estudi;
- nomenament del ponent;
- recollida d'informació;
- deliberació o debat;
- redacció de l'informe (dictamen o resolució);
- aprovació de l'informe;
- emissió de l'informe, que s'envia a totes les parts implicades en el conflicte o oportunitat.

Algunes reflexions sobre el valor de les comissions cíviques del patrimoni

Amb aquest procediment, els casos estudiats per la Comissió fins al moment actual arriben a una vintena i s'hi compten elements emblemàtics del patrimoni comarcal, com el Canal de la Infanta i la seva Casa de les Comportes de Molins de Rei, les colònies industrials de Can Sedó (Esparreguera) i Can Bros (Martorell) o l'estació de tren de Sant Feliu de Llobregat. Es dona la circumstància que la Comissió ha rebut alguna petició d'estudi de patrimoni amenaçat dins del terme municipal de l'Hospitalet, que no pertany administrativament al Baix Llobregat. D'altra banda, les peticions d'estudi han procedit tant d'administracions locals com, sobretot, d'associacions patrimonialistes i de moviments socials de divers ordre. Els resultats obtinguts són desiguals. Lògicament els informes de la Comissió no són rebuts de la mateixa manera pels diferents sectors implicats en els conflictes tractats. Però més enllà del sectarisme que pot afectar la recepció d'un dictamen, el que es fa palès és que la Comissió s'ha constituït en una nova eina per a la valoració del patrimoni que gaudeix d'algunes virtuts que justifiquen la creació d'un espai per a les comissions cíviques del patrimoni. Aquestes virtuts són:

- Es tracta de valoracions ponderades i allunyades de radicalismes conservacionistes o destruccionalistes; estan argumentades científicament i ponderades gràcies al consens entre els membres del plenari. És, doncs, un contrapunt a les reivindicacions, sempre legítimes i necessàries, però de vegades intuïtives o mancades d'arguments i, en alguns casos, vulnerables a la utilització per part de certs sectors; i també a les ambicions que en nom d'aparents necessitats socioeconòmiques sacrifiquen el poc que queda del passat al territori.
- Però alhora són valoracions allunyades de les estretors dels marcs legals que, de vegades, legitimen i emparen veritables atrocitats envers el patrimoni. Els dictàmens de la Comissió no tenen en compte si una actuació es fa a

dreta llei o no, de manera que les valoracions no se solapen tampoc amb els informes tècnics que amb tota legitimitat fan les administracions.

Considerem, doncs, que amb les comissions cíviques del patrimoni es crea un nou espai que dóna lloc a una nova mirada a les afectacions patrimonials.

Però, a més, les comissions del patrimoni obren un nou espai a la participació ciutadana que també té fruits gens menyspreables. Podem recordar, per exemple, com el Consell d'Europa i la Comissió Europea veuen en el patrimoni l'element necessari per a la construcció cultural del territori i per potenciar la percepció ciutadana d'Europa. En el mateix sentit es pronuncia l'European Forum of Heritage Associations (Fòrum Europeu de les Associacions per al Patrimoni, per cert sense cap *partner* espanyol o català) constituït a Roma el 1990, quan posa l'èmfasi en el patrimoni i la participació ciutadana com a únic camí per a una veritable construcció cultural del territori europeu.

Aquestes noves perspectives comporten necessàriament donar joc a la ciutadania, que no pot continuar tenint un paper passiu i restar a l'espera que l'informin de quin és el seu patrimoni. Al contrari, ha de tenir un paper actiu i de diàleg amb les administracions i amb l'esfera política que afavoreixi el traspàs bilateral d'informació i permeti donar a conèixer la mirada de l'habitant sobre el territori i copsar, per tant, quins elements són considerats per la societat o per alguns dels seus sectors com un patrimoni que cal salvaguardar, estudiar, etc. Alhora, introdueix la necessitat de desmuseïtzar el patrimoni per gaudir-ne plenament, és a dir, posar el patrimoni al servei dels ciutadans. Les comissions cíviques, des d'aquesta perspectiva, poden ser un nou canal de participació i comunicació.

Per què des dels centres o entitats d'estudis

Els centres i entitats d'estudis estan en una situació immillorable per liderar els processos de creació de comissions cíviques del patrimoni per tal d'omplir el buit argumentat en l'apartat anterior. Les raons les exposem a continuació:

1. Els exemples més notables de les associacions a què feia referència Hawkins són la Society for The Protection of Ancient Buildings (SPAB) i el National Trust, aquest últim amb 4 milions de socis.

2. Bob HAWKINGS, «Les associacions i el patrimoni: el model anglès», en DD.AA. *Diferents maneres d'entendre el patrimoni i*

- Pertanyen a un moviment associatiu en plena maduresa i arrelat a la nostra cultura: l'existència de centres anyencs (Centre de Lectura de Reus, de 150 anys; Centre d'Estudis d'Igualada, de 61 anys, o CECBLL, de 37 anys, entre altres) al costat d'altres de recent creació (per exemple, Centre d'Estudis de Gavà, de tres anys, o Grup de Recerques Històriques de Castelldefels, de vuit anys) parla d'una tradició centenària a Catalunya i, alhora, d'una realitat viva, necessària i de plena actualitat.
- Estan presents arreu del territori.
- Són entitats arrelades al seu entorn, amb un coneixement profund del patrimoni circumdant i amb experiència en recerca, comunicació i vindicació del patrimoni més petit i de valor relatiu a la història local o a un conjunt més ampli d'elements.
- Aglutinen estudiosos locals de trajectòria reconeguda, molts d'ells vinculats a universitats.
- Són molt nombrosos els casos en què s'han salvaguardat elements patrimonials gràcies a la intervenció ponderada de centres i entitats d'estudis.
- Existeix una xarxa formal, la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (entitat federativa que aplega més d'un centenar de centres d'estudis, guardonada amb el Premi Nacional de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya el 2007; www.ccepc.org) i altres d'informals (Recercat, trobades d'entitats d'estudis per territoris, etc.) que afavoreixen el treball coordinat i l'intercanvi d'experiències.
- L'any 2003 es va crear l'Institut Ramon Muntaner, fundació integrada a parts iguals per la Generalitat i la Coordinadora de Centres d'Estudis, que demostra el creixent interès i reconeixement de les institucions envers aquest tipus d'entitat.

En resum, arran d'aquestes reflexions penso que les comissions cíviques del patrimoni són una experiència innovadora des de la perspectiva de la valoració del patrimoni i de la participació ciutadana, i que troben en els centres i entitats d'estudis un espai immillorable per al seu desplegament. ■

d'actuar-hi. IV Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat, Barcelona: 2006, p. 45-56.

3. Carles RIBA, «El paper dels Centres d'Estudis en la difusió i projecció social del Patrimoni Cultural», I Jornades sobre el Paper dels Centres d'Estudis en la protecció, recerca i difusió del patrimoni cultural (inèdit).

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-3)

VICTÒRIA ALMUNI. Presidenta de la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre
JOSEP FRANCESC MORAGREGA FONT. Vicepresident de la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre

LA COMISSIÓ CÍVICA DEL PATRIMONI DE LES TERRES DE L'EBRE

Les Terres de l'Ebre són una zona amb una tradició i una realitat singular comuna malgrat la diversitat natural en un territori que mescla societat rural i urbana, de tradició de muntanya, de riu, de delta o de plana de secà. La situació geogràfica a la cruïlla de Catalunya, Aragó i València n'ha determinat la història, la cultura i el patrimoni, lligats als de les terres veïnes i històricament germanes: les comarques valencianes de l'Alt i el Baix Maestrat i dels Ports, les aragoneses del Mataranya i el Baix Cinca i la catalana del Priorat.

Les característiques geogràfiques i històriques de la zona han portat a l'existència d'un conjunt patrimonial dispers. Una part important d'aquest patrimoni, especialment l'arquitectònic, l'arqueològic i el natural, està catalogat i aixoplugat sota alguna figura de protecció. Molts edificis i elements, però, resten indefensos davant l'abandó, la incapacitat de particulars o administracions per mantenir-los, la manca de sensibilitat d'alguns col·lectius o els abusos derivats de l'especulació urbanística i immobiliària que han regit els criteris constructius de determinades èpoques i zones. Hi ha una manca de coherència i criteris de manteniment i sostenibilitat en molts dels projectes urbanístics i patrimonials municipals, resultat d'una manca de sensibilitat real que deriva en actuacions orientades a cobrir l'expedient. Massa sovint els elements patrimonials es veuen exclusivament com un actiu turístic que ha de generar beneficis econòmics a curt o mitjà termini. S'hi fan despeses sense saber ben bé quin serà l'ús al qual es destinarà i sense tenir un pla integral d'usos, necessari si ha d'entrar a formar part dels equipaments municipals. La situació de zona de cruïlla ha estat infravalorada en els temps moderns a causa de la llunyania dels centres de poder i de decisió. Així, des de fa dècades ha estat considerada més aviat extraradi meridional, amb les connotacions pejoratives que aquesta etiqueta comporta. La baixa demografia i la poca industrialització relativa, unides a una tradició cultural i un imaginari diferents als que es promocionaven des dels nuclis que podríem anomenar oficials de la catalanitat, han minat durant anys l'autoestima dels habitants i han establert prejudicis en la visió que els forans han tingut del territori. Els anys noranta, el moviment antitransvasament de l'Ebre va suposar un tomb en aquesta percepció interna i externa. És evident que perquè aquest moviment sorgís amb la força

amb què ho va fer havia d'existir prèviament una consciència de base entre l'elit cultural i política i una tradició associacionista que fins aleshores no s'havia mostrat amb tanta força. Alhora que el territori es negava a ser afectat per decisions polítiques externes que li negaven qualsevol valor i possibilitat de futur, els seus actius patrimonials començaven a ser valorats, almenys per la gent del territori.

En aquest moviment de valorització del substrat propi van tenir un paper decisiu, com hem apuntat abans, les associacions naturalistes, excursionistes i culturals. L'augment en nombre de professionals formats que, tant si vivien dins com fora de les terres d'origen, se sentien vinculats al desenvolupament del territori, va ajudar a definir una xarxa d'actuacions dirigides a estudiar, valorar, difondre i protegir el patrimoni. Els centres d'estudis i les associacions sense ànim de lucre es van anar consolidant i augmentant en nombre i en eficiència funcional. La creació d'organismes com l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre (1983) i el Museu del Montsià (1984) va permetre iniciar els contactes i garantir el suport científic i metodològic a aquells que hi van acudir. Pels centres d'estudis i les associacions culturals, la creació primer de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, el 1992, i més tard de l'Institut Ramon Muntaner, el 2003, va suposar la possibilitat de reforçar aquesta xarxa territorial i de

Els membres de la Junta Gestora i els de la CCP-TE tots junts el dia de la constitució de la CCP-TE. Font: Arxiu de la Junta Gestora de la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre

plantejament conceptual i metodològic. La feina que aquestes institucions van fer com a vertebradores d'activitats conjuntes va permetre anar més enllà de la visió localista o, com a molt, comarcal que en un primer moment va suposar el caràcter rural i dispers de la població. Al mateix temps tots plegats vam lluitar per superar la visió en part pejorativa que es tenia de la història local i connectar amb les tendències internacionals que defensaven i promovien aquesta disciplina.

Les associacions cíviques, en aquest context, han exercit al llarg dels darrers trenta anys un paper força actiu en la defensa i la valorització del patrimoni proper. De vegades han treballat al costat de les administracions i d'altres una mica a contracorrent. Han intentat conscienciar de la necessitat de mantenir allò que ens confereix singularitat sense perdre la referència de les visions i maneres de fer del conjunt de la societat catalana i europea. Les persones que han treballat al seu si han esdevingut especialistes formats que han sabut compaginar l'interès pel concret i pel general, com també el llenguatge i les metodologies divulgatives amb les més pròpiament científiques.

Els antecedents del projecte

La constitució de la Comissió Cívica del Patrimoni del Baix Llobregat l'any 2007 va esdevenir un punt d'inflexió en el tractament del patrimoni català des d'un punt de vista integrador i extern a l'àmbit administratiu. La seua voluntat d'actuar com a observatori del patrimoni comarcal des de l'àmbit de la ciutadania va posar damunt de la taula el tema de què pot fer la societat civil amb relació a la protecció, difusió i projecció social del patrimoni.

L'any 2009 el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, seguint el model del Centre d'Estudis del Baix Llobregat, va decidir engegar el procés de creació d'una estructura paral·lela al territori. Comptava amb el suport de l'Institut Ramon Muntaner, implicat ja amb el funcionament de la CCPBL, i de l'aleshores Museu del Montsià, actualment Museu de les Terres de l'Ebre. Des d'un bon començament es va creure necessari adaptar el projecte a les característiques, el funcionament i la idiosincràsia de la zona. En aquest sentit es va ultrapassar l'àmbit comarcal i es va apostar per agrupar les quatre comarques que formen part de les Terres de l'Ebre: Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre i Terra Alta. La problemàtica que movia el CERE es va fer evident des de l'inici del projecte: «Sovint, degut a la manca de marcs adequats, es fa molt difícil d'avaluar espais, troballes, oportunitats, propostes o conflictes en relació al patrimoni. Alguns cops es perden elements patrimonials interessants simplement per desconeixement o per falta de capacitat de persuasió. Altres

cops, es creen conflictes entre moviments molt radicalitzats i agents econòmics amb poca sensibilitat o impera un clima allunyat de l'argumentació i el diàleg».¹

El projecte es va presentar als centres d'estudis del territori amb l'objectiu de proposar, entre tots, tècnics procedents dels diferents àmbits del patrimoni que formessin la Comissió. De les primeres converses va sorgir la necessitat de constituir una junta gestora formada per representants de centres d'estudis i entitats culturals, a les reunions de la qual també assisteix un representant de l'IRM. La seva funció va ser establir un marc de referència a partir del qual treballar de cara a la constitució de la Comissió. La Junta Gestora es va definir com un element de garantia i suport envers la Comissió, que assegurés la continuïtat del projecte més enllà de les persones que constituïssin la Comissió i servís de lligam entre aquesta i les entitats culturals que eren les que en realitat havien engegat la iniciativa. Un cop constituïda la Comissió, la Junta Gestora es reuneix un mínim de dos cops l'any per tal de revisar el funcionament correcte del projecte global. En cap cas s'ha pensat que pugui intervenir o influir sobre les decisions de la Comissió, pensada com a ens sobirà. Aquesta, això sí, ha de fer anualment una rendició de comptes.

Estructura i funcions de la Comissió

Un cop definit el marc de referència, els membres de la Junta Gestora van fer la proposta de tècnics que podien formar part de la Comissió. Es van considerar dos condicionants clau. En primer lloc, que es tractés de persones procedents d'un ventall de camps professionals i epistemològics al més variat possible. Es partia de la consideració del patrimoni en un sentit ample, natural i cultural i, dins d'aquest, material i immaterial: històric, arquitectònic, arqueològic, artístic, literari i etnològic. En segon lloc, hi va haver des del principi la voluntat de respectar l'equilibri territorial.

De la proposta inicial es va concretar un grup de catorze persones de diversa procedència, oficis i formació, que coincideixen en la participació activa per la defensa i el coneixement del patrimoni natural i cultural de les Terres de l'Ebre. Convençuts que el patrimoni és un element identitari i de cohesió social, la proposta inicial va ser fomentar la reflexió al voltant d'aquest tema i ajudar a conscienciar que es tracta d'un llegat que ens remet al passat i que al mateix temps determina la nostra forma de ser individual i col·lectiva. La manera com abordarem el patrimoni en els temps d'incertesa que estem vivint determinarà sense cap dubte el nostre futur.

Els objectius fixats per la Comissió es poden concretar en els punts següents:

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-3) (pat

- Ser un espai d'observació, de debat i de mediació sobre temes patrimonials, fonamentat en l'argumentació científica i sempre fugint de plantejaments radicals.
- Canalitzar de forma multidireccional la informació sobre situacions de conflicte i sobre oportunitats referents al patrimoni.
- Debatre aquestes situacions de conflicte per tal d'elaborar i fer públics informes i valoracions que puguin ajudar a resoldre situacions complicades.
- Exercir un seguiment cívic sobre les actuacions i els actius patrimonials compromesos.
- Facilitar la creació de mitjans per tal de fomentar l'estudi, la divulgació i la preservació del patrimoni del territori que és el nostre àmbit d'actuació.
- Ajudar a incrementar la sensibilitat general envers el patrimoni i el seu potencial educatiu, com a creador d'identitat, com a element que ajuda a potenciar l'autoestima col·lectiva, etcètera.

Per tal de portar a terme aquesta tasca es va definir un protocol d'actuació i d'acceptació de temes per treballar. Aquests poden ser proposats bé per un membre de la Comissió o bé per una entitat o particular. El cas es presenta a la Comissió i aquesta decideix si pot treballar-hi o no. A partir d'aquest moment el procés és molt similar al de la CCPBL: nomenament de ponents, valoració de la informació per part de la Comissió, consens de les conclusions i redacció del dictamen. Aquest serà, a partir del moment que es fa públic, un element més per considerar a l'hora de debatre públicament l'element patrimonial a què es refereix. És evident que, d'acord amb les característiques i la filosofia de la Comissió, no té ni vol tenir un caràcter vinculant. Només vol ajudar a crear un marc de referència seriós i documentat a l'hora de prendre decisions o fer valoracions sobre actius del nostre territori que es mereixen l'atenció de diferents estaments de la societat civil i de les administracions públiques.

Considerem que un dels aspectes clau dins d'aquest procés és la possibilitat que el dictamen final, a més de donar-se a conèixer a les parts implicades, pugui ser difós públicament de manera efectiva. En aquest sentit, i ateses les característiques del territori, els mitjans clau han de ser la premsa comarcal, o local si s'escau, i la xarxa.

Els primers exemples concrets

Donat l'ampli ventall de temes i problemàtiques que la Comissió pot analitzar, els primers dictàmens que puguem fer públics seran fonamentals en la valoració que des de fora es

farà del projecte. Així, del debat originat en les primeres reunions de treball van sorgir possibles línies d'actuació que a poc a poc calia anar acotant per tal de no dispersar massa els recursos de què disposàvem en una fase tan inicial.

Des de dins de la Comissió va sortir la preocupació pels criteris d'intervenció en les edificacions rurals disperses. En aquest sentit, es va decidir engegar un dictamen relacionat amb les característiques generals dels masos i les masies de les Terres de l'Ebre, el grau de protecció legislatiu de les mateixes, l'aportació d'un marc general de criteris sobre les restauracions i la conservació i, finalment, la proposta de criteris de protecció i d'intervenció en aquestes construccions rurals.

Una segona línia de treball engegada des de la comissió mateixa és un exemple de temàtica més concreta. S'encamina a definir la problemàtica de conservació dels senyals de les riuades històriques de l'Ebre i proposar mesures d'acció per tal de propiciar-ne la valorització i conservació.

En tercer lloc, membres de la Comissió han proposat l'actualització del càlcul a escala municipal d'un indicador mediambiental que avalua l'impacte de la gestió de l'aigua, els residus i l'energia sobre la sostenibilitat del patrimoni natural del territori.

Des d'instàncies externes a la Comissió han estat acceptades dues propostes que es troben en procés d'anàlisi. La primera, feta per l'associació «Lo Riu» de la Fatarella, està relacionada amb la protecció del patrimoni de la zona de les Camposines. El motiu de la petició ha estat l'enderroc l'any 2010 de dues de les tres ventes ubicades en aquesta històrica cruïlla de comunicacions. La segona es refereix a un projecte d'abocador a la vora del riu Canaletes, al terme de Pinell de Brai.

És aviat per poder fer una valoració del projecte. El temps dirà si les entitats i els particulars del territori consideren que fem una tasca positiva dins del complex funcionament de la societat civil. En tot cas aquesta és la nostra voluntat i el repte de futur, contribuir a fer de les Terres de l'Ebre un territori sostenible que sigui capaç de valorar, protegir i gestionar el seu patrimoni. Una tasca complexa que no per això, des del nostre punt de vista, ha de fer por abordar. ■

1. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i Museu Comarcal del Montsià, *Projecte Creació de la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre – CCPTE – Fase I: treballs preliminars*, Flix:16 de març de 2009.

Imatge 1 i 4. El castell de l'Albi l'any 1917 (Foto: Pere Català i Pic). Imatge 2 i 5. El castell de l'Albi l'any 1975 (Foto: Pere Català Roca).
Imatge 3 i 6. El castell de l'Albi l'any 2011 (Foto: Rafael Català i Dalmau).

1
2
5
8
11
13
14
16

JOAN FUGUET SANS. Doctor en Història

RAFAEL DALMAU EDITOR CULMINA LA REEDICIÓ DE L'OBRA *ELS CASTELLS CATALANS*

Amb la reedició del sisè i últim volum d'*Els castells catalans*, corresponent a les comarques lleidatanes, Rafael Dalmau Editor culmina la reimpressió d'aquesta obra magna coneguda i reconeguda arreu, des dels àmbits *amateurs* i lletraferits fins als més científics.

L'any 1965, sota la direcció de Pere Català i Roca (que també en va ser pràcticament l'únic redactor), va començar l'edició d'un treball monumental de castellologia, que abastava la totalitat de fortaleses catalanes de totes les èpoques, des de la torre de guaita més insignificant fins al castell feudal més gran. L'obra acabada ocupà sis volums, amb un total de 6.781 pàgines de text generosament il·lus-

trat amb fotografies, dibuixos, mapes i altres materials imprescindibles per a una millor comprensió i lectura.

L'obra de Pere Català beu de la literatura i l'esperit de l'excursionisme científic vuitcentista que començà amb la fundació del CEC. Autors com Carreras Candi i Puig i Cadafalch, entre altres, li encomanaren el «mal de pedra», la passió per recórrer el país i seguir pobles i castells amb la finalitat de conèixer-los de primera mà, de vegades no sense perill, a causa de l'estat ruïnós que presentava més d'una d'aquelles baluernes medievals temps ha abandonades. D'altra banda, l'excursionisme científic inculcà al jove caminador l'interès per l'estudi de la història d'aquelles construccions i de la gent que les havia fet possibles. D'antuvi, a les excursions, Català i Roca portava com a valuós bagatge una motxilla carregada amb l'experiència fotogràfica del seu pare, Pere Català Pic, un home que havia sabut combinar l'ofici de «retratista de família», aleshores de moda, amb la fotografia monumental i arqueològica; es pot dir que tots els pobles que concorrien al mercat a Valls –on tenia plató i botiga– i altres de més allunyats, van rebre la visita de Català Pic per treure plaques de gran format de viles i monuments, que aleshores esdevingueren col·leccions de postals i avui són docu-

patrimoni) (re

ments valuoses. Pere Català i Roca, emulant el pare, afegia a les seves sortides científiques la dèria de fotografiar els llocs visitats amb la intenció que li servissin per il·lustrar, juntament amb el material patern, tots i cada un dels castells i pobles estudiats. Els resultats d'aquell capteniment estan a la vista en tota la col·lecció, que avui és ja una de les més valuoses fonts d'informació gràfica de primera mà relativa als castells i pobles de Catalunya.

Però totes aquestes circumstàncies que jugaren a favor de l'elaboració de l'obra magna que és *Els castells catalans* haurien pogut quedar en simples articles de revista o petites monografies de no haver-se produït la publicació de l'obra entre les col·leccions d'una editorial reputada, Rafael Dalmau Editor, fundada i dirigida pel sogre de l'autor i la seva filla, Carme Dalmau.

Segurament inspirat en la metodologia d'obres col·lectives com per exemple *l'Arquitectura romànica de Catalunya*, Pere Català plantejà l'obra dedicant la meitat del primer volum a una exhaustiva introducció, redactada per diversos especialistes i per ell mateix, que contemplava en diferents capítols els orígens i l'evolució de la fortificació a Catalunya des del món antic, amb incidència notable en la colonització romana; la feudalització i la consegüent configuració del nou paisatge senyorial català; la construcció de les fortaleses medievals i les seves tipologies i estructures, i l'aparició de l'heràldica i el seu interès com a ciència auxiliar de la història.

Els castells catalans no pretenia ser una història de l'arquitectura de les fortaleses, encara que, quan trobava la bibliografia adequada, Català no dubtava a fer-hi incursions oportunes bo i reproduint, si ho veia convenient, textos, il·lustracions i aparell erudit d'especialistes. El resultat és un treball exhaustiu de recerca bibliogràfica i suport arxivístic on l'autor, en col·laboració amb erudits locals, redactà, posà al dia i féu un brillant estat de la qüestió de tot allò que s'havia escrit sobre els castells d'arreu de Catalunya. La redacció de qualsevol de les monografies començava per la incursió en les fonts documentals escrites (*Liber Feudorum Maior*, *Llibre Blanch de Santes Creus*, *Cartoral de Poblet*, els CODOIN...) i en la consulta d'obres generals de referència com les de Balari Jovany i de geografies com les de Carreras Candi i l'Àlbum Meravella, entre altres, sense obviar els autors aleshores més emprats a les aules universitàries. Tot plegat li permetia conèixer la història i els protagonistes dels castells, alhora que simultaniejava la feina amb la confecció meticulosa i acurada de totes i cada una de les genealogies feudals que havien intervingut en les històries de les fortaleses a fi de relacionar-les i comprendre els lligams familiars i vassallàtics que s'establien entre elles.

Val la pena assenyalar que monografies com les dedicades a poblacions amb castells que foren senyorejats pels ordes

militars del Temple i de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem van merèixer per part de l'autor un buidatge meticulós d'autors importants i prolífics sobre aquella part tan mal coneguda de la nostra història. A ningú no se li escapa la ingent informació de primera mà que conté *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, entre altres obres de Miret i Sans. Català va saber extreure'n gran quantitat de dades documentals, contrastar-les amb altres fonts i, si calia, ampliar-les amb els documents originals dels arxius.

Un exemple d'aquesta recerca exhaustiva es pot apreciar, entre moltes altres, en l'estudi dedicat al castell de Barberà (vol. IV). El treball comença revisant la querella judicial que va suscitar-se entre el comte de Barcelona i la família Puigverd després que el castell fos donat, l'any 1132, a l'orde del Temple i –passant per l'assumpció de la plena propietat per part del Temple, l'organització territorial i la construcció del castell, esdevingut seu d'una important comanda– continua durant tota l'edat mitjana i moderna, fins a l'actualitat. Tot i que ja hem dit que Català no pretenia estudiar els edificis des del punt de vista de la història de l'art, com que aquí disposava d'un inventari del segle XVI, l'aprofità per descriure exhaustivament la fortalesa. A més, l'acompanyà de fotografies de gran qualitat de Català Pic, que mostren estructures arquitectòniques desaparegudes al llarg de les primeres dècades del segle XX.

Un exemple semblant és el del castell lleidatà de Gardeny. Sobre la història d'aquesta imponent fortalesa dels templers, disposava –a més dels treballs monogràfics de Lara Peinado, Riquer i Monreal i Lladonosa, entre altres– dels comentaris que li dedicaren en diferents capítols de *l'Arquitectura romànica de Catalunya* Puig i Cadafalch, Folguera i Goday. El resultat és un molt bon exemple de monografia historicoartística sobre un castell romànic, pròdigament il·lustrat amb les fotografies de l'autor i amb els aixecaments realitzats pels Serveis de Patrimoni Local de la Diputació de Barcelona per informar els textos dels estudiosos de l'art medieval.

Per acabar, no volem deixar de remarcar la presència d'una de les «obsessions» (beneïda obsessió!) de Rafael Dalmau Editor: els índexs toponomàstics exhaustius i complets a cada un dels volums, i el general al final de l'obra. I, no cal dir-ho, acompanyats de la bibliografia i la nòmina d'autors. Un comentari final, ineludible i de justícia: Catalunya és un país petit i ple de contrastos que sovint enlluernen el món científic; un país capaç de culminar amb èxit obres de l'envergadura dels diccionaris Alcover-Moll o Coromines, únics en l'àmbit de les llengües romàniques. L'obra de Pere Català, en la seva parcel·la, ha passat amb tota justícia a formar part d'aquest grup de privilegiats.

assenyales

144

Fronteres. Una visió des de l'Empordà

Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2011, 557 p.

Fronteres, una visió des de l'Empordà és el que el seu títol mateix indica: les actes d'un congrés celebrat a Figueres el novembre de 2009, justament 350 anys després del tractat dels Pirineus. Però el llibre va més enllà d'una reflexió d'aquell moment i, tot seguint una sèrie de publicacions aparegudes en els darrers temps a les comarques gironines i del nord enllà, proposa una reflexió transversal en el temps i en els temes sobre la qüestió fronterera.

Superar la frontera, entendre la seva raó de ser, la seva «imposició» o la seva formulació més recent, són elements que apareixen al llarg de les 24 comunicacions, les tres ponències i la presentació del llibre. Un llibre, tot sigui dit, dens, de més de 500 pàgines, però no per això menys interessant en molts dels textos. Fent la tria convenient, la mirada del lector se situa per una vegada en un àmbit pràctic, on la teoria és història, on la realitat ha estat la formació d'una frontera, amb èxits i fallides. Historiadors d'arreu se sumen per comprendre el pes de la frontera en el territori empordanès, un Empordà que té una doble cara, una doble vessant, i no precisament per la ratlla fronterera, sinó per l'interès comú de societats veïnes, en els pobles, en els boscos, en la mar compartida, on els elements culturals i naturals han estat fins avui motor econòmic. El segle XX va marcar una fita en la transgressió fronterera, tant per la dificultat com per la novetat del control, però alhora s'ha clos amb una porta oberta a la complicitat, en una Europa en què els espais comuns i propers són la lògica d'un avançament inequívoc.

Cal, doncs, dir que, tot i ser un llibre en format d'actes, aquesta és una publicació important, de referència compartida, en un procés de recuperació de la consciència de territori compartit, en què investigadors, economistes i sociòlegs, però també vinyataires i empresaris de tots els sectors, veuen en la frontera un fet superat, un espai d'oportunitat, ja ben lluny de l'oportunist i necessari contraban. En definitiva, un encert *lògic* de l'Institut d'Estudis Empordanesos.

OSCAR JANÉ. UAB

Antoni GAVALDÀ

«¡Viva el Sindicato!» Pagesos a les Terres de l'Ebre (1939-1944)

Tarragona: Diputació de Tarragona, 2011. 391 p.
Col·lecció Ramon Berenguer IV. Guardonat amb la XI Beca A. Agustí (2005)

Amb aquest treball sobre el sindicalisme agrari franquista a les Terres de l'Ebre, Antoni Gavalrà posa una peça més al trencaclosques de la seva recerca de llarga durada sobre la implantació del franquisme als pobles de la Catalunya meridional. El llibre s'estructura en diversos capítols que podem agrupar en cinc apartats: introducció (p. 1-13), aspectes generals del sindicalisme agrari franquista i de les Terres de l'Ebre (p. 15-181), anàlisis comarcals (p. 183-335), conclusions (p. 37-347) i apèndix, fonts i índex onomàstic (p. 349-393).

Aquest llibre, resultat d'una acurada i detallada recerca fonamentada en fonts primàries de caràcter general i local, complementa treballs anteriors del mateix historiador sobre el «sindicalisme de carajillo i fària», tal com encertadament el caricaturitza Gavalrà, al Baix Penedès (1996), al Baix Camp (2000) i a l'Alt Camp (2006). Tot i la continuïtat amb altres treballs, aquest llibre significa un salt qualitatiu, ja que s'ha passat de l'àmbit comarcal al regional o veguerial, les Terres de l'Ebre (Baix Ebre, Terra Alta, Montsià i Ribera d'Ebre), alhora que les conclusions que s'aporten tenen un valor generalitzador. Per altra banda, la recerca s'ha dut a terme a partir de la consulta de fonts diverses en arxius i hemeroteques estatals (1), territorials (4), comarcals (3) i locals (26). Tot plegat permet a Antoni Gavalrà aproximar-se en detall al primer franquisme en el món rural i analitzar-ne les característiques més enllà dels debats sobre els discursos, tal com assenyala Josep Fontana en l'excel·lent pròleg del llibre.

La recerca d'Antoni Gavalrà permet constatar que a les Terres de l'Ebre, i aquest és un fet diferencial respecte d'altres comarques meridionals, els càrrecs de les Hermandades estaven afiliats majoritàriament a Falange (60-70%). També queda molt clar que les Hermandades Sindicales eren, alhora organismes polítics i sindicals que controlaven aspectes clau de l'activitat agrària local. Però, sobretot, que van esdevenir organismes de control social i d'exercici del poder per part dels propietaris conservadors.

RAMON ARNABAT. URV

1
2
5
8
11
13
14
16

DE trianovetats)

A. TESTART I GURI

El Casino Menestral Figuerenc, 1939-1979

Un estudi de sociabilitat sota el franquisme

Figueres: Ajuntament de Figueres, 2010. 364 p., 25 €

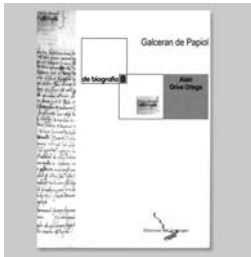
El Casino Menestral Figuerenc, amb més de 150 anys d'història, és una de les principals associacions de la capital de l'Alt Empordà. Per tant l'estudi d'aquest centre recreatiu comporta, a la pràctica, una anàlisi de la societat figuerenca de l'època, en aquest cas del franquisme. Començant per la represa de l'activitat de l'entitat després de la Guerra Civil, l'autor fa un repàs exhaustiu de la història del Casino i de les seves seccions, com l'agrupació sardanista i la de cultura, el club ciclista i el centre excursionista, mitjançant l'estudi de l'important fons documental de l'entitat.

F. GIL PERICÁS et al. **El Verger, de la prehistòria a la fi de l'Antic Règim**

El Verger: Ajuntament del Verger; Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, 2011. 183 p., 12,48 €

L'objectiu d'aquesta publicació és fer una panoràmica de la història local del municipi valencià del Verger. Després d'introduir l'estudi amb un marc geogràfic i humà d'aquesta població de la Marina Alta, els autors analitzen els primers vestigis prehistòrics, com ara l'Abric de Segària i la Cova Fosca. A continuació tracten el jaciment ibèric de la Penya Roja, els importants assentaments andalusins del municipi, la conquesta i posterior colonització cristiana de la zona, el paper del Verger en la Guerra de Germanies, l'expulsió dels moriscos del 1609 i, finalment, l'evolució demogràfica, social i econòmica en l'època moderna.

A. ORIVE ORTEGA **Galceran de Papiol**

Sant Feliu de Llobregat: Edicions del Llobregat. Centre d'Estudis Comarcals del Llobregat, 2011. 180 p., 12 €

La biografia de Galceran de Papiol, senyor del castell d'aquesta localitat del Baix Llobregat, comença amb un marc històric general del segle XIII, per després centrar-se en la trajectòria d'aquest cavaller medieval, des dels orígens familiars fins al seu paper com a oficial de la cort de Jaume II i com a veguer de Girona i Besalú, així com la posterior presa de possessió com a senyor feudal del castell de Papiol. El treball es completa amb un petit estudi sobre el Papiol durant el segle XIII i diversos apèndixs, com un arbre genealògic de la família de Galceran de Papiol, entre altres documents.

R. PUIG I TÀRRECH **L'habitatge, una problemàtica sempre actual** **Una anàlisi de la construcció a Reus al segle XVIII**

Tarragona: Diputació de Tarragona, 2010. 280 p., 14 €

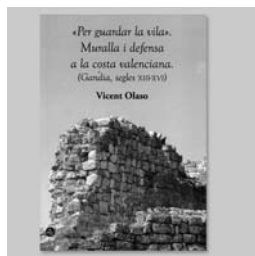
Durant la segona meitat del segle XVIII, Reus es convertí, gràcies al seu desenvolupament industrial i comercial, en la segona ciutat de Catalunya. Entre 1773 i 1817 va doblar la població, a conseqüència d'un important moviment migratori procedent de tot el Camp de Tarragona. Aquesta publicació analitza la qüestió de l'habitatge arran d'aquest important augment poblacional a la capital del Baix Camp des de diferents aspectes, com ara l'accés a la propietat per part dels immigrants arribats a Reus en aquesta època, l'evolució dels lloguers d'habitatges al llarg del segle XVIII i el negoci de la construcció.

A. MAYORDOMO PÉREZ; M. C. AGULLÓ DÍAZ; G. GARCIA FRASQUET (coord.) **El patrimoni historicoeducatiu valencià**

Gandia: CEIC Alfons el Vell; Aj. de Gandia. Educació; UV, 2011. 310 p., 18 €

Aquesta publicació recull les ponències, comunicacions i taules rodones presentades a les V Jornades d'Història de l'Educació Valenciana, que en aquella edició es dedicaren al patrimoni, tant material com immaterial, relacionat amb la història de l'educació al País Valencià. Aquestes aportacions posen sobre la taula diferents aspectes de l'estudi d'aquest patrimoni, com ara la utilització de les fonts orals i les històries de vida, la creació de museus escolars, el patrimoni documental dels instituts i les escoles valencianes i la memòria històrica de la postguerra des del punt de vista educatiu, entre altres.

V. OLASO
«Per guardar la vila»
Muralla i defensa a la costa valenciana (Gandia, segles XIII-XVI)

Gandia: CEIC Alfons el Vell, 2011. 139 p., 10 €

L'autor, amb aquesta monografia, vol fer un repàs de la història de les muralles i altres edificacions defensives de la costa valenciana, especialment de la comarca de la Safor, i concretament de Gandia. L'estudi comença amb les fortificacions pròpies de les alqueries islàmiques i el seu posterior aprofitament després de la colonització cristiana, per passar a la fortificació del nucli urbà gandià a partir de mitjan segle XIII i la seva adequació a les noves exigències defensives, conseqüència dels setges de les guerres de Germanies i dels atacs corsaris a les costes valencianes.

T. PERIS ALBENTOSA
Història de la Ribera
De vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim (segles XVI-XVIII).

Alzira: Bromera, 2011. 405 p., 39,95 €

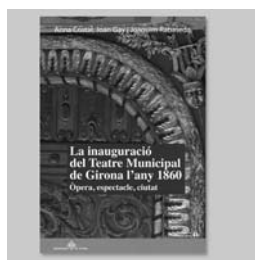
Aquest nou volum de la col·lecció d'història de la Ribera se centra, en primer lloc, en els diferents conflictes ocorreguts en aquesta comarca valenciana durant l'època moderna: de la lluita antifeudal de la Guerra de Germanies fins a la divisió de la població riberenca entre maulets i botiflers durant la Guerra de Successió, passant pels atacs corsaris a la costa i les bandositats que afectaren tota la comarca. La segona part de la publicació, en canvi, estudia com aquests conflictes afectaren la complexa política municipal i l'organització de l'administració i la hisenda local.

Retrats per a la memòria
Persones i lluita antifranquista al districte de Sant Andreu (1939-1982)

Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, 2011. 270 p., 15 €

Aquesta publicació recull una quinzena d'entrevistes a personatges clau per entendre la lluita antifranquista al districte de Sant Andreu de Barcelona. Les entrevistes, que vénen precedides per una petita introducció biogràfica de la persona entrevistada, serveixen per mostrar el compromís de la societat santandreuenca en la lluita política i social durant el franquisme, ja fos des de partits polítics i sindicats obrers a la clandestinitat (la majoria vinculats al comunisme) o bé des de l'associacionisme cultural i veïnal, gràcies al qual es van desenvolupar projectes com l'Escola Bon Pastor.

A. COSTAL; J. GAY;
J. RABASEDA
La inauguració del Teatre Municipal de Girona l'any 1860
Òpera, espectacle, ciutat

Girona: Ajuntament de Girona, 2010. 151 p., 18 €

El Teatre Municipal de Girona, en funcionament des de mitjan segle XIX, fou una de les primeres infraestructures culturals de la ciutat. Els autors analitzen el context econòmic i social que portà a la inauguració d'aquest teatre, per després estudiar el paper que tingué la classe benestant gironina en la seva creació, la implantació de les representacions d'òpera, quines companyies i orquestres hi actuaven i quines altres opcions d'oci hi havia a la capital gironina en aquella època. Cal destacar que cada capítol d'aquesta publicació es complementa amb una aportació documental referent al tema que s'hi tracta.

J. ANSÓ ROS; G. CAMPOY COLLADO
La vida rural a Gallecs
Dietaris de Joan Ros Herrero (1895-1978)

Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, 2011. 292 p., 12 €

Els dietaris del pagès Joan Ros Herrero serveixen per documentar bona part del segle XX al nucli molletà de Gallecs. Per mitjà d'aquest material, les autores tracten diferents aspectes de la vida quotidiana d'aquella època, caracteritzada pels constants canvis en la vida rural: analitzen el treball agrícola, la meteorologia, les vies de comunicació, la religió, les festes tradicionals, etc. A més, també cal destacar un apartat dedicat a com van viure els habitants de Gallecs els esdeveniments històrics més importants del segle XX, des de l'adveniment de la República fins a la postguerra.

Consell de redacció: Victòria Almuni, Joan Busqueta, David Cao, Josep Casanovas, Narcís Figueras, Antoni Gavaldà, Oriol Granados, Oscar Jané, M. Carme Jiménez, Marina Miquel, Conxita Mir, Vicent Olmos, Lourdes Plans, Joan Peytaví, Joaquim M. Puigvert, Mercè Renom, Pedro Rújula, Enric Saguer, Sebastià Serra, Carles Santacana, Gemma Tribó, Carles Vicente, Francesc Viso.

1 Agenda

■ **Jornades sobre Memòria Històrica a les Garrigues i al Pla d'Urgell**

LES GARRIGUES, 4 DE FEBRER. ORGANITZA: CENTRE DE RECERQUES DEL PLA D'URGELL MASCANÇÀ

■ **Curs d'iniciació al llatí**

SANT CUGAT DEL VALLÈS, 13, 20 I 27 DE FEBRER I 5, 12 I 19 DE MARÇ. ORGANITZA: SOCIETAT CATALANA DE GENEALOGIA, HERÀLDICA, SIGIL-LOGRAFIA, VEXIL-LOGOLOGIA, I NOBILIÀRIA

■ **Curs d'iniciació a la paleografia**

SANT CUGAT DEL VALLÈS, 14, 21 I 28 DE FEBRER I 6, 13 I 20 DE MARÇ. ORGANITZA: SOCIETAT CATALANA DE GENEALOGIA, HERÀLDICA, SIGIL-LOGRAFIA, VEXIL-LOGOLOGIA, I NOBILIÀRIA

■ **Curs de genealogia**

SANT CUGAT DEL VALLÈS, 15, 22 I 29 DE FEBRER I 7, 14 I 21 DE MARÇ. ORGANITZA: SOCIETAT CATALANA DE GENEALOGIA, HERÀLDICA, SIGIL-LOGRAFIA, VEXIL-LOGOLOGIA, I NOBILIÀRIA

■ **VIII Jornades d'Història Local i Patrimoni Cultural a Menorca**

ALAIOR, 17, 18 I 19 DE FEBRER. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS LOCALS D'ALAIOR

■ **Exposició «El món agrari a les terres de parla catalana»**

IGUALADA, FINS AL 19 DE FEBRER. ORGANITZEN: CENTRE D'ESTUDIS COMARCALS D'IGUALADA, CCEPC, INSTITUT RAMON MUNTANER I FUNDACIÓ DEL MÓN RURAL

■ **Inici del curs «El metge Anton Bosch i Cardellach (Sabadell, 1758-1829). Un protagonista de la Il·lustració i un memorialista excepcional»**

SABADELL, 21 DE FEBRER. ORGANITZA: FUNDACIÓ BOSCH I CARDELLACH

■ **Presentació del llibre *Jaume Viladoms i Valls, 1913-1976***

SABADELL, 21 DE FEBRER. ORGANITZA: FUNDACIÓ BOSCH I CARDELLACH

■ **VIII Trobada de Centres d'Estudis i de Recerca del Penedès**

SITGES, 3 DE MARÇ. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS

■ **III Jornades sobre la Catalunya Medieval: «Les xarxes com a instrument de difusió i millora de les activitats culturals»**

BADALONA, 17 DE MARÇ. ORGANITZA: ASSOCIACIÓ CULTURAL FESTA MIEVIAL SANT JORDI DE BADALONA

■ **Jornada Artur Bladé i Desumvila 2012**

BENISSANET, 24 DE MARÇ. ORGANITZA: ASSOCIACIÓ CULTURAL ARTUR BLADÉ I DESUMVILA

2 Noticiari

I PREMI D'OBRA GRÀFICA RECERCAT

El mes de gener passat es va presentar a Tarragona l'obra guanyadora del I Premi d'Obra Gràfica Recercat, convocat per l'Institut Ramon Muntaner i la Fundació Privada Mútua Catalana. L'obra guanyadora és un gravat digital que porta per títol *Landscape*. La seva autora és Pilar Lanau Franch, llicenciada en Belles Arts per la UB i professora de l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona a Tortosa, que ha fet nombroses exposicions col·lectives i individuals. A partir d'enguany, les obres guanyadores d'aquest premi d'obra gràfica es convertiran en el Premi Recercat de reconeixement a una persona vinculada als centres d'estudis, i es lliuraran als premiats de les properes edicions.

CICLE ELS JOCS EN LA HISTÒRIA 2008-2012. CONGRÉS DE CLOENDA

Els dies 18 i 19 de maig del 2012 tindrà lloc a Móra la Nova, Ascó i Móra d'Ebre (la Ribera d'Ebre) el congrés de cloenda del cicle Els Jocs en la Història 2008-2012, organitzat pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional

del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, l'Institut Ramon Muntaner, l'Ajuntament de Móra la Nova, l'Ajuntament d'Ascó i el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

El àmbits temàtics en què s'articularà aquest congrés de cloenda són els següents:

1. Els jocs el segle XXI: noves tecnologies i educació.
2. Jocs, comunitat, turisme, festa i educació no formal.
3. Les dimensions patrimonials del joc: cultura material i cultura immaterial.
4. Comunicacions de temàtica lliure.

Les persones que estiguin interessades en participar en aquest congrés mitjançant comunicacions o pòsters hauran d'enviar un resum de la seva proposta, amb un màxim de 300 paraules, a l'adreça elena@irmu.org abans del 29 de febrer de 2012. El termini per presentar els textos definitius s'acabarà el 30 de març de 2012. El congrés està reconegut pel Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya

com a activitat de formació permanent adreçada al professorat no universitari.

Per a més informació: <http://www.irmu.org>.

NOVES INCORPORACIONS DE REVISTES D'ESTUDIS LOCALS A RACO

Gràcies a l'acord de col·laboració entre l'Institut Ramon Muntaner i el Consorci de Biblioteques Universitàries de Catalunya, les revistes dels centres d'estudis es poden consultar a text complet al repositori de revistes científiques en català RACO (<http://www.raco.cat>).

En el marc d'aquest acord, l'any 2011 l'Institut Ramon Muntaner va afegir 13 capçaleres noves de revistes de centres d'estudis a RACO, entre les quals cal destacar els *Quaderns d'Estudi* del Centre d'Estudis de l'Hospitalet, els *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* i la revista *Finestrelles* del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, entre altres. Amb aquestes noves incorporacions ja són 46 les capçaleres de revistes de centres d'estudis que l'Institut Ramon Muntaner ha incorporat al repositori RACO.

Patronat format per:

Amb el suport de:

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de parla catalana

CCEPC
www.ccepc.org

Diputació de Girona

Diputació de Lleida

INSTITUT D'ESTUDIS ILLERDENCS
Institut d'Estudis de l'illa de Mallorca

FUNDACIÓ PRIVADA MÚTUA CATALANA